

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/105932>

Please be advised that this information was generated on 2021-06-23 and may be subject to change.

Onderwijs

Het oudste inleidingsboek in Nederland

De *Encyclopaedia jurisprudentiae* (1839) van CA. den Tex

C.J.H. Jansen*

1 Inleiding

Een eerstejaars rechtenstudent wordt al meer dan anderhalve eeuw geconfronteerd met de inleiding tot de rechtsgeleerdheid of de encyclopedie van het recht. Het tegenwoordige inleidingsonderwijs en lesmateriaal is vrij recent aan een nadere beschouwing onderworpen.¹ Over de geschiedenis van de Inleiding of de Encyclopedie was nog niet zo veel bekend. Men kan deze leemte onder meer terugvoeren op de onbekendheid met de 19e eeuw in het algemeen (wat gelukkig snel aan het veranderen is) en op het feit dat de meeste collegedictaten niet in druk zijn verschenen en dus onder het stof der geschiedenis zijn verdwenen. CA. den Tex was de enige hoogleraar die het aangedurfd heeft zijn lessen te publiceren. Welke indeling legde hij aan zijn college ten grondslag? Welke onderwerpen behandelde hij? Welke stokpaardjes werden bereden? Door wie is hij beïnvloed? Wat ging er aan de publicatie van zijn boek vooraf? Aan deze vragen wil ik in het onderhavige artikel aandacht besteden. Het boek in kwestie draagt de titel *Encyclopaedia jurisprudentiae*.

2 CA. den Tex en het begin van de encyclopedie van het recht in Nederland

In 1820 werd aan het Athenaeum Illustre, de voorloper van de huidige Universiteit van Amsterdam, de pas 25-jarige Cornelis Anne den Tex (1795-1854) benoemd tot hoogleraar in een duizelingwekkende hoeveelheid aan vakken: de

encyclopedie van het recht, het natuur-, straf- en staatsrecht en de staathuishoudkunde. Den Tex gold in de academische wereld als een belofte. Hij was in Utrecht op zeer jonge leeftijd doctor in de letteren (1816) en doctor in de rechten (1817) geworden. Hij had bovendien nog voor zijn juridische promotie een door de Utrechtse universiteit uitgeschreven prijsvraag gewonnen. Den Tex heeft een onvoorstelbare werkkraft aan de dag gelegd, niet alleen aan de universiteit overigens, maar ook in de politiek (onder meer als lid van de Tweede Kamer). Zijn verdienste voor de Nederlandse rechtsgeleerdheid bestaat voornamelijk in de oprichting en redactie, samen met zijn collega J. van Hall (1799-1859), van het zeer belangrijke (en in zijn tijd moderne) tijdschrift, *Bijdragen tot de Rechtsgeleerdheid en Wetgeving* (1826 en verder) en in de uitgave van zijn *Encyclopaedia*.²

Den Tex was niet de eerste hoogleraar, die in Amsterdam lessen in de encyclopedie van het recht verzorgde. Hij is voorgegaan door J.M. Kemper (1776-1824). Kemper heeft in het academiejaar 1806-1807 vermoedelijk als eerste in Nederland een college over de encyclopedie van het recht gegeven.³ Het is ook Kemper geweest, die na het vertrek van de Fransen uit Nederland (1813) zijn stempel heeft gedrukt op de regeling van het universitaire onderwijs in het Organiek Besluit (Academisch Statuut) van 1815. Artikel 60 van dat Statuut bepaalde het volgende:

'In elk der vijf faculteiten zal onderwijs gegeven worden in alle de wetenschappen, tot elk dezelve behorende. Bij elke wetenschap zal een kort overzicht moeten voorafgaan van alle deelen dier wetenschap,

C.J.H. Jansen is universitair hoofddocent Inleiding tot de Rechtsgeleerdheid RU Groningen. F.B.M. Kunneman, *Over het inleiden tot de rechtswetenschap. De wenselijkheid en noodzakelijkheid van een encyclopedische inleidingstheorie*, (Delft 1986). Zie *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek IV*,

Leiden 1918, kol. 1302-1303 en Abr. de Vries, (Levensbeschrijving van) *mr. Cornelis Anne den Tex*, Amsterdam 1856.

³ UB A'dam, VI D 2, hs 772; J.M. Kemper, *Praelectiones de jurisprudentia encyclopaedica* (1806-1807).

aanwijzing en opgave van de beste bronnen van elk dier deelen, en eene korte aanwijzing, om de beoefening dezer deelen of ten minste van de voornaamsten derzelve over eene academische loopbaan te verdeelen (encyclopaedie en methodologie)⁴.

In artikel 84 van het genoemd Statuut werd voorgeschreven dat een kandidaat in de rechten (de propedeusestudent van tegenwoordig) het bewijs moest overleggen dat hij onder meer de lessen 'over de encyclopaedie der regtsgeleerde studiën' had gevolgd. Zo werd de encyclopedie van het recht voor de eerste maal in Nederland geregeld.⁴

Vanaf 1815 moest derhalve aan de drie overgebleven Nederlandse universiteiten (Leiden, Groningen en Utrecht) onderwezen worden in de encyclopedie van het recht. De universitaire inrichting van het onderwijs gold ook voor de Athenaea (onder andere Amsterdam, Franeker en Deventer), een soort 'hogescholen', die het promotierecht — in die tijd 'verplicht' om zich afgestudeerd jurist te mogen noemen — ontbeerden.⁵ Van de lessen in de encyclopedie van het recht in de 19e eeuw zijn tamelijk veel verslagen bewaard gebleven.

3 Encyclopedie van het recht in het begin van de 19e eeuw

Voor vaststelling van de betekenis, zoals die in het begin van de 19e eeuw aan de encyclopedie werd gegeven, moeten wij terug naar de 17e en 18e eeuwse (Duitse) rechtsgeleerdheid. De eerste Nederlandse juristen zochten voor de begripsbepaling van hun vak veelal aansluiting bij de *jurisprudentia universalis*, een onveranderlijk, algemeen (op alle plaatsen geldend) en eeuwig recht, dat los van enig menselijk gezag zou gelden. Het ging kort gezegd om een alle juridi-

sche disciplines omvattende natuurrechtsleer. We kunnen 'dit soort' recht ook beschrijven als rechtvaardig recht, dat overal en altijd voor de mens als richtsnoer kan dienen en dat ten grondslag ligt aan het positieve recht. Het natuurrecht werd in sommige gevallen ook wel aangeduid als algemeen recht. Bij Den Tex kunnen we een volgende omschrijving van de encyclopedie lezen: de encyclopedie van het recht beschrijft de aard en de delen van het algemene recht, de band waarmee deze discipline met andere disciplines samenhangt en behandelt vervolgens het gezag, de bronnen en een korte geschiedenis van de afzonderlijke delen der rechtsgeleerdheid.⁶ Op de vraag, hoe hij zijn plan concreet in zijn lessen heeft uitgewerkt, kom ik in paragraaf 5 terug. Later in de 19e eeuw, toen steeds meer juristen aan het bestaan van een bovenomschreven natuurrecht twijfelden, zou een tamelijk ingrijpende betekenisverschuiving van de encyclopedie plaatsvinden. De notie, dat men zoiets als een algemene leer van het recht kon onderscheiden, ging echter niet volledig verloren.

Uit Duitse leerboeken waren twee varianten van de encyclopedie van het recht bekend: *encyclopaedia externa* en *interna*. Sommige professoren aan onze universiteiten voelden zich geroepen om één van de varianten aan hun onderwijs ten grondslag te leggen. De *encyclopaedia externa* (formeel of uitwendig) behandelt de rechtsbronnen, geeft een algemene omschrijving van het recht en zijn onderdelen en verwijst naar literatuur. De *encyclopaedia interna* (inwendig of materieel) heeft vooral betrekking op de inhoudelijke ontwikkeling van het recht zelf (de dogmatiek van het recht). Uit de definitie, die Den Tex gaf van de encyclopedie van het recht, kunnen we afleiden, dat hij de inwendige variant afwees en opteerde voor een *encyclopaedia externa*.⁷

4 In mijn boekje *Van Kemper tot Hamaker*. Een onderzoek naar de encyclopedie van het recht in de negentiende eeuw, Zwolle 1990 staat in het kort (pp. 17-26) een overzicht van de encyclopedie van het recht in 'Duitsland'. Door Duitse hoogleraren werd reeds in de 18e eeuw veel vuldig gedoceerd over de encyclopedie van het recht. De methodologie laat ik in dit artikel verder buiten beschouwing.

5 Een ander verschil met een universiteit was bijvoorbeeld dat hoogleraren van het Amsterdamse Athenaeum van hun studenten collegegeld mochten vragen. Den Tex vroeg tot 1842-1843 voor zijn colleges encyclopedie per jaar f 30,-, daarna f 60,-. De betaling bracht overigens de nodige problemen met zich mee voor de hoogleraar. Sommige studenten volgden bijna de hele cursus, maar

— wanneer het op betalen aankwam — waren ze gevlogen. Zo had Den Tex de nodige wanbetalers in zijn administratie.

6 CA. den Tex, *Encyclopaedia jurisprudentiae*, Amsterdam 1839, 11 (par. 10). De oorsprong van het woord encyclopedie ligt in het Grieks: enkyklios paideia (vrij vertaald: harmoniebrengend onderricht of algemeen voorbereidende studie die eenheid brengt in het geheel van vakken). Zie vooral: L.M. de Rijk, *Enkyklios paideia. A study of its original meaning*, in: *Vivarium* 3 (1965), 41-45 en 85-87.

7 CA. den Tex, *Encyclopaedia jurisprudentiae*, 15 (par. 14). Menig hoogleraar in Nederland koos voor de middenweg (een variant op de variaties).

4 Voorspel tot de *Encyclopaedia jurisprudentiae*

Over het ontstaan van Den Tex' leerboek de *Encyclopaedia jurisprudentiae* zijn we tamelijk goed ingelicht. Hij heeft namelijk gemeend zijn collega's aan de Nederlandse universiteiten en athenaea te moeten raadplegen over de orde, verdeling en inhoud van zijn werkplan, onder andere omdat hij de verwachting koesterde dat zijn boek ook in andere steden zou worden gebruikt (niet alleen eervol, maar ook in die tijd misschien een lucratieve handel!).

Den Tex is vermoedelijk reeds rond 1833 begonnen met de uitwerking van zijn idee om van zijn colleges een boek te maken. Hij had aan de hoogleraar in de encyclopedie te Groningen, G. de Wal (1785-1833), een uitgewerkt schema opgestuurd. De Wal reageerde echter niet zo enthousiast: 'Uwe inzichten hieromtrent zijn van de mijne, ..., zeer verschillend'. Hij vond de opzet van de *Encyclopaedia* te ruim en te breedvoerig, voor de beginnende student dus ongeschikt.⁸ Na deze domper op de vreugde leek Den Tex wat uit het lood geslagen. Pas in 1836 nam hij de draad weer op. Hij schreef aan de Leidse hoogleraar H.W. Tydeman (1778-1863) en zijn Utrechtse leermeester in de geschiedenis Ph.W. van Heusde (1778-1839), dat hij van plan was in het vroege voorjaar een handboek over de encyclopedie van het recht uit te geven. Tydeman reageerde welwillender dan De Wal, maar hij voelde er niets voor om verandering in zijn colleges aan te brengen. Wel beloofde hij — een pleister op de wonde — om het boek telkens op het college aan te halen en 'zeer' aan te bevelen. Tydeman smeerde Den Tex nog wat stroop om de mond door te melden dat zijn eigen 'zedig en bekrompen schema een karig en armoedig en bespottelijk figuur maakt' vergeleken met het compendium van Den Tex. Tydeman had nog een opmerkelijke suggestie. Hij vroeg zich af, waartoe de hoofdverdeling in een theoretisch en een praktisch deel (op dit onderscheid kom ik hieronder terug) kon dienen. Een beginnend student moest ervan uitgaan, dat al wat hij leren moet en al

wat hem geleerd wordt, even onmisbaar is. Want — zo zei Tydeman — theoretisch of praktisch, of overmatig en onmisbaar, is thans bij de student hetzelfde.⁹

De reacties van de overige hoogleraren waren overwegend positief. De meest gehoorde kritiek betrof de blijkbaar regelmatig terugkerende herhalingen, het wijldropige karakter van het boek ('Waar den tijd te vinden, om in één academiejaar dit alles zoo af te handelen...') en het te uitgebreide historische gedeelte. Toezeggingen om het compendium in het onderwijs te gebruiken kreeg Den Tex niet; wel bezwoer de ene na de andere hoogleraar dat hij het boek aan zijn studenten zou aanbevelen.¹⁰ Den Tex heeft zich overigens weinig gelegen laten liggen aan de opmerkingen van zijn collega-hoogleraren. Het zou vervolgens nog tot 1839 duren, voordat de *Encyclopaedia* verscheen.

5 Indeling en inhoud van de *Encyclopaedia jurisprudentiae*

Zoals ik reeds eerder heb opgemerkt, was de invloed van Duitse op Nederlandse juristen zeer groot. Ook Den Tex heeft veel ontleend aan Duitse auteurs, de kern van zijn indeling bijvoorbeeld aan de beroemde Duitse hoogleraar G. Hugo (1764-1844). Den Tex opende zijn boek — na een korte omschrijving van herkomst, betekenis en nut van de encyclopedie — met een algemeen gedeelte, waarin hij begrippen als recht, rechtvaardigheid en wet ter sprake bracht. De omschrijvingen zijn sterk historisch bepaald. Hij verwijst vaak naar Griekse en Romeinse teksten. Zo citeerde hij ter bepaling van de 'inhoud' van rechtvaardigheid de bekende tekst: eerlijk leven, niemand kwetsen, ieder het zijne geven.¹¹ Nog steeds openen veel inleidingsboeken met de uitleg van wat onder recht en rechtvaardigheid dient te worden verstaan. Ook besprak Den Tex kort de aard van de rechtswetenschap (onder meer door te verwijzen naar de tekst waaraan dit tijdschrift zijn naam ontleend heeft: *ars boni et aequi*)¹²

8 UB Amsterdam, Cx 144b; brief van G. de Wal aan CA. den Tex, 18 juli 1833. De Wal overleed overigens op 22 september 1833.

9 UB Amsterdam, As 104a; brief van Den Tex aan Tydeman, 29 november 1836; UB Utrecht, hs 8 N 4; brief van Den Tex aan Van Heusde, 2 januari 1837; UB Amsterdam, Cx 144h en i; brieven van Tydeman aan Den Tex, 23 januari respectievelijk 30 januari 1837.

10 UB Amsterdam, Cx 144c; brief van De Brueys aan Den Tex, 11 februari 1837; Cx 144g; brief van J.H. Philipse aan Den Tex, 10 maart 1837 en Cx 144f; brief van F. de Greve aan Den Tex, 23 april 1837.

11 CA. den Tex, *Encyclopaedia jurisprudentiae*, 58 (par. 52). Het betreft de Digestentekst van Ulpianus 1.1.10.

12 Fragment ontleend aan D. 1.1.1 .pr.

Na dit algemene deel volgde een hoofdstuk, dat een ondervinding kende in een theoretische en een praktische rechtsgeleerdheid. De meeste studenten van nu kennen zoiets ook in de eigen faculteit: het onderscheid tussen Inleiding of Encyclopedie en Vaardigheden of Practicum in het eerste jaar,¹³ of het onderscheid tussen het dogmatisch deel van het burgerlijk recht en het practicum of privatissimum van het burgerlijke recht in de doctoraalfase van de studie. De tweedeling in een theoretisch en een praktisch deel was uit de 18e- en 19e-eeuwse Duitse literatuur overgewaaid. Onder praktische rechtsgeleerdheid werden vakken als procesrecht, archiefwetenschap, de vaardigheid in het pleiten en in het opstellen van stukken en dergelijke begrepen. Op het einde van de 18e eeuw wist de praktische discipline in de vorm van praktische toepassingsoefeningen zich een plaats in het onderwijs te verwerven.¹⁴ Bij Den Tex had het onderscheid in een praktisch en een theoretisch deel voornamelijk een didactische functie. Hij kon op deze manier zo veel mogelijk vakken aan de orde stellen en was helemaal niet van plan praktische oefeningen te laten doen. Hij behandelde in dit kader voornamelijk de hoofdbeginselen van het burgerlijk en strafprocesrecht, het administratief recht en de diplomatiek (in de betekenis van de leer der buitenlandse betrekkingen). Wij kwalificeren deze rechtsgebieden tegenwoordig als formeel (in tegenstelling tot materieel) recht. Op het einde van de 19e eeuw gingen overigens ook in Nederland steeds meer hoogleraren (met name in het burgerlijk procesrecht) over tot invoering van een soort 'praktische' oefeningen (bijvoorbeeld J.A. Fruin in Utrecht, T.M.C. Asser in Amsterdam en C. Asser, de naamgever van de Asser-serie, in Leiden), waarbij een rechtsgeleding werd nagespeeld.¹⁵

Onder de theoretische rechtsgeleerdheid viel bij Den Tex de behandeling van de hoofdlijnen van het privaatrecht, publiek- en volkenrecht en allerlei economische vakken.¹⁶ Van elk rechtsgebied werd een omschrijving gegeven (bijvoorbeeld wat is privaatrecht?), het belang van het betreffende vak werd zo nodig 'aangetoond' (bijvoorbeeld bij het Romeinse recht en de economische vakken) en soms werd een leerstuk uit de boeken gedaan. Zo werd er bij het staatsrecht op gewezen dat de overheid evenzeer aan de wet gebonden was als de burger (één van de grondslagen van een rechtsstaat). Dit positief-rechtelijke deel nam niet zo'n belangrijke plaats in het onderwijs in als tegenwoordig meestal het geval is.

Vervolgens kwamen hoofdstukken over de rechtsfilosofie, de rechtsgeschiedenis en de methodologie (in dit kader plaatste Den Tex bijvoorbeeld de moralistische maar nog immer actuele vermaning dat niets meer schaadt dan het studeren alleen maar voor het examen).¹⁷ In het hoofdstuk over de rechtsfilosofie wordt uitvoerig ingegaan op de geschiedenis van het natuurrecht, op de aard van het positieve recht en de rol van de billijkheid¹⁸ en de 'filosofie van het positieve recht'. Den Tex kan gedeeltelijk beschouwd worden als een ouderwets aanhanger van het natuurrecht. Hij neemt aan dat er absolute natuurlijke rechten bestaan, die door het positieve recht niet ongedaan kunnen worden gemaakt. Wat die natuurlijke rechten precies inhouden, zou hij behandelen op zijn colleges over het natuurrecht.¹⁹ Het gaat in ieder geval om beginselen van rechtvaardigheid en billijkheid, die een plicht van de ene mens jegens de andere mens inhouden. Voor de huidige lezer is zijn behandeling van 'de aard van het positieve recht' interessant. Dit gaat over het karakter van de wet, de verhouding tussen wet

13 Zie over de huidige vaardigheden en de verhouding tot inleiding de *Special vaardigheden in het juridisch onderwijs*; bijlage bij *Ars Aequi* 38 (1989).

14 J. Schröder, *Wissenschaftstheorie und Lehre der 'praktischen Jurisprudenz' auf Deutschen Universitäten an der Wende zum 19. Jahrhundert*, Frankfurt am Main 1979, 51 e.v.

15 T.M.C. Asser, *Toen en nu*. Afscheidsrede (van Universiteit van Amsterdam), Haarlem 1893, 6. Voor Fruin: *Berigten van gemengden aard*, in: *Themis* 1878, 345. Voor C. Asser de *Leidse studenten Almanak*.

16 In dit schema werden ook minder courante vakken als het Romeinse en het kanonieke recht ingepast.

17 CA. den Tex, *Encyclopaedia jurisprudentiae*, 515 (par.

506).

18 Ook bij de behandeling van de billijkheid weet Den Tex een tekst uit het Romeinse recht te citeren die weliswaar oud is, maar zeer modern aandoet: Want billijkheid dient evenwel in alle aangelegenheden, het meest toch in het recht, in ogenschouw te worden genomen. Vgl. D. 50.17.90.

19 Den Tex heeft invloed ondergaan van de Leidse hoogleraar F.W. Pestel (1724-1805) en de Utrechtse hoogleraar C.W. de Rhoer (1751-1821). Deze twee hoogleraren stonden op hun beurt sterk onder invloed van de Duitse natuurrechtsfilosoof Chr. Wolff (1679-1745). Vgl. CA. den Tex, *Encyclopaedia jurisprudentiae*, 215 e.v. (par. 225 e.v.), bijvoorbeeld par. 243.

en gewoonte en het aanvullende karakter van het gewoonterecht, omdat de wet nooit volledig kan zijn en dergelijke.²⁰ Uitgebreid komt aan de orde dat wetten kenbaar dienen te zijn voor de burgers, dat zij slechts voor de toekomst kunnen werken en geen terugwerkende kracht hebben en dat wetten 'nuttig' dienen te zijn (te veel wetten zijn een bedreiging voor de vrijheid van de burgers: een oud adagium, dat in de tijd van het liberalisme weer nieuwe zeggingskracht kreeg).²¹ Den Tex onderzocht in het kader van de 'filosofie van het recht' — een begrip ontleend aan de eerder genoemde Hugo — met name hoe op de beste wijze het positieve recht opgesteld kan worden en met welke voorwaarden een wetgever rekening dient te houden.²² Wij hebben hier te maken met de kiemen van de wetgevingstheorie, die tegenwoordig enige furor begint te maken.²³ De aandacht van Den Tex voor de wetgevingstheorie was niet geheel en al onbegrijpelijk, omdat een eerste codificatiegolf (1838) Nederland juist overspoeld had. Den Tex achtte een onderzoek van de historische ontwikkeling van recht en wet van groot belang voor een goed begrip van de wetgeving die in zijn tijd nog gold. Bovendien was rechts-historisch onderzoek van belang, omdat de wetten in overeenstemming dienden te zijn met de aard en de zeden van de bevolking. Hij vatte zijn taak zeer serieus op. Bijna alle rechtsstelsels uit de oudheid kwamen aan bod (bijvoor-

beeld Perzisch recht, Indisch recht: Manava-Dherma-Sastra, Egyptisch recht, Mozaïsch recht etcetera), het Romeinse recht werd in zijn ontwikkeling gevolgd en de bronnen van het oudvaderlandse recht werden verklaard. Nu moeten de huidige eerstejaarsstudenten nog maar eens klagen over het beetje rechtsgeschiedenis dat zij in de propaedeuse aantreffen!²⁴

Het zal Den Tex genoeg hebben gedaan, dat zijn *Encyclopaedia* met name in 'Duitsland' goed ontvangen is. Hugo bijvoorbeeld gaf een tamelijk positieve bespreking in de *Göttingische gelehrte Anzeigen*.²⁵ De grootmeester van de Duitse rechtswetenschap F.C. von Savigny (1779-1861) liet in een brief weten, dat hij het boek kon waarderen.²⁶ Of moeten wij zijn positieve reactie beschouwen als een kleine goeddoening voor de teleurstelling die Den Tex ervaren moet hebben, toen Savigny hem bij zijn bezoek aan Berlijn in 1835 niet te woord kon of wilde staan?²⁷ In Nederland heeft de *Encyclopaedia* slechts weinig aandacht gekregen.²⁸ De Utrechtse hoogleraar A.C. Holtius (1786-1861) merkte in een brief aan Savigny op: 'Weniger Umfang, mehr Tiefe, einen strangeren Zusammenhang, und mehr historischen Charakter, mögte man billigerweise verlangen.'²⁹ Deze mening lijkt de communis opinio van de meeste vooraanstaande Nederlandse geleerden uit die tijd te weerspiegelen.³⁰

20 Den Tex was allerminst een legist. Hij zag het natuur recht ook min of meer als rechtsbron.

21 CA. den Tex, *Encyclopaedia jurisprudentiae*, 234 e.v. (par. 245 e.v.).

22 CA. den Tex, *Encyclopaedia jurisprudentiae*, 257 e.v. (par. 268 e.v.).

23 Vgl. de waarde die N.E. Algra aan de ontwikkeling van de wetgevingstheorie hecht voor het rechtstheoretisch onderzoek van de jaren negentig: N.E. Algra, *Recht en rechtstheorie in de jaren negentig*, in: Op zoek naar juridisch onderzoek in de jaren negentig, (Utrecht 1989), 11 e.v. Eerder verscheen werk van I.C. van der Vlies en W.G. van der Velden over dit thema.

24 De eerlijkheid gebiedt te zeggen dat in de tijd van Den Tex rechtsgeschiedenis — in tegenstelling tot Romeins recht — nog geen universitair vak was. De historische inslag van Den Tex bleek ook duidelijk uit zijn colleges over de *Encyclopaedia jurisprudentiae*. Hij verwerkte bijvoorbeeld tamelijk uitvoerig het juist uitgekomen eerste deel van Savigny's *System des heutigen römischen Rechts* in zijn lessen. Zie UB Amsterdam, II* E 23; CA. den Tex, *Dictata ad encyclopaediam jurisprudentiae* (1840-1841).

25 Jaargang 1840, Bnd I, 32. Stück, 305-320.

26 Jansen, *Van Kamper tot Hamaker*, 37 nt 100.

27 Ursula den Tex in *Vrij Nederland-bijlage* van 19 augustus 1989, p. 21. Den Tex noteerde in zijn dagboek, toen hij Savigny's middags met een bezoek vereerde en hem niet te spreken kreeg: 'doch hij deed geloof ik een slaapje'.

28 Dejuridische tijdschriftcultuur kwam in Nederland juist op gang. Het in 1839 opgerichte *Themis* kende geen recensie van het boek. In jaargang 1840 (p. 292) van de *Nederlandsche Jaarboeken voor Regtsgeleerdheid en Wetgeving* (waarvan Den Tex zelf redacteur was) wordt geconstateerd dat het werk in 'dit' tijdschrift vanzelfsprekend niet aan een nader oordeel onderworpen kan worden. Wel merkt men op: 'De schrijver mag het intuschen zich tot eere rekenen, dat zijn Werk in Duitschland bijzonder met onderscheiding ontvangen is; ...'. Er wordt verwezen naar recensies van Hugo, K.J.A. Mittermaier (1787-1867) en L.A. Warnkönig (1794-1866).

29 UB Marburg 925, 1193; brief van 15 mei 1840. Met dank aan mr. P.C. Kop, die mij dit citaat ter beschikking stelde.

30 Vgl. het oordeel van de staatsman J.R. Thorbecke (1798-1872): 'Den Tex is een verzamelaar; hij leert nooit een 'geheel' te maken'. Zie G.J. Hooykaas (uitg.), *De briefwisseling van J.R. Thorbecke*, III, 's-Gravenhage 1988, 278.

6 Afsluiting

De *Encyclopaedia jurisprudentiae* was niet bepaald studentvriendelijk. Het boek bevatte een overvloed aan materiaal, het leek meer op een naslagwerk dan op een leerboek. Daarnaast was het een tamelijk ouderwets onderwijsproject (onder andere tot uiting komend in de grote aandacht die aan het natuurrecht werd besteed). De neergang van het Latijn als onderwijstaal was volop aan de gang.³¹ Rond 1850 zouden de meeste lessen in het Nederlands worden gehouden. Het lot van de *Encyclopaedia* was hiermee bezegeld. Het oudste _ inlei-

dingsboek van Nederland was twintig jaar na verschijning een eerbiedwaardig (maar voor ons informatief) curiosum geworden. De encyclopedie van het recht zou zich verder ontwikkelen. De invloed van de Historische School en later van het positivisme op de opvattingen van de Nederlandse juristen werkten ook door in de lessen over de encyclopedie. Pas in 1920 verscheen er weer een inleidingsboek in druk. Het draagt de voor ons zeer herkenbare titel: *Inleiding tot de rechtswetenschap* (van A.H.M.J. van Kan). Het is de start van een reeks, waaraan maar geen einde lijkt te komen.

Naar aanleiding van de recensie van een in het Latijn geschreven proefschrift werd in jaargang 1840 (p. 117 e.v.) van *Themis* een ingezonden brief geplaatst, waarin het volgende werd opgemerkt: 'Wie leest er thans latijn, of werken, die in 't latijn geschreven worden, zo gij onze Hooggeleerden, en daarenboven eenige zeer weinige hardnekkige Latinisten uitzondert?'